

15. Tarasenko O. O. Spogady V. J. Portugalova pro profesora Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra // Materialy XII Mizhnarodnoi' naukovoï internet konferencii' «Aktual'ni naukovy doslidzhennja suchasnosti (22–24.12.2015)». Istorija. Zbirnyk naukovykh prac'. – Kyi'v, 2015. – S.77–85.

16. Tarasenko O. O. Spogady M. I. Kostomarovy pro P. V. Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Gileja: naukovy visnyk. – 2016. – Vyp.105 (2). – S.133–139.

17. Tarasenko O. O. Spogady Mykoly Kostomarovy (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Grani Naukovo–teoretychny i gromads'ko–politychny al'manah. – 2015. – Vyp.127 (11/2). – S.97–102.

18. Tarasenko O. O. Spogady pro V. B. Antonovycha // Kyi'v i kyjany u sociokul'turnomu prostori XIX–XXI stolit': jevropejs'kyj cyvilizacijnyj vymir.: mater. V shhorich. vseukr. nauk.–prakt. konf., 27 trav. 2015 r. – 2015. – S.205–215.

19. Tarasenko O. O. Spogady pro profesora Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Naukovy prac'i istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. – 2016. – Vyp.45. – S.80–85.

20. Tarasenko O. O. Spogady pro profesora Shul'gina (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Inteligencija i vlada. – 2016. – Vyp.34. – S.207–223.

21. Tarasenko O. O. Volodymyr Antonovych za spogadamy Vasylja Ljaskorons'kogo / Materialy XI Mizhnarodnoi' naukovoï internet konferencii' «Suchasna nauka XXI stolitja» (10–12.06.15), Istorija. – 2015. – S.80–92.

22. Tarasenko O. O. Profesor Volodymyr Antonovych u spogadah uchniv // Gileja: naukovy visnyk. – 2015. – №98 (7). – S.99–105.

23. Shherbyna V. Spomyny kolyshn'ogo studenta pro Kyi'vs'kyj universytet 70–h rokiv // Nashe mynule. – 1919. – Chyso 1–2. – S.64–69.

Tarasenko O. O., Ph.D in History, Associate Professor History of Ukraine Department of Boris Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), Olgatarasenko@ukr.net

Fedir Romer memories about St. Volodymyr University (school of historians of the St. Volodymyr University)

The memoirs of the famous Russian writer, poet, publicist, public figure, teacher, gardener Fedir Romer, who studied in 1855–1860 at the History and Philology Faculty of the St. Volodymyr University in Kyiv, were analyzed. It is established that in his memoirs Fedir Romer characterized the atmosphere of the St. Volodymyr University in Kyiv, the moral code of honor of students of that time, explained the professional, educative and pedagogical influence of the talented and favorite professors of the World History V. Ya. Shulgin and Russian History P. V. Pavlov. The period of their multifaceted activities formed the Second stage of the School of Historians of the St. Volodymyr University. It is determined that Fedir Romer memoirs helped to understand more deeply the significance of the profound influence of the professors–historians V. Ya. Shulgin and P. V. Pavlov and the School of Historians of the St. Volodymyr University of the XIX century in Kyiv in general on the formation of professionalism, world outlook, humanity, morals, active life position, cultural level of many generations of St. Volodymyr's students and allow us to trace the continuity of the traditions of the School of Historians of the St. Volodymyr University at the beginning of the XXI century.

Keywords: Fedir Romer, memoirs, 1855–1860s, Kyiv, Second period of formation of the School of Historians of the St. Volodymyr University, Vitaliy Shulgin, Platon Pavlov.

* * *

УДК 94(477.8)«1938»

Ніколаєва Н. Б.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), natalienik8@gmail.com

РЕПРЕСОВАНИЙ ВЧЕНИЙ–МАТЕМАТИК, АКАДЕМІК АН УРСР КРАВЧУК МИКОЛА ПИЛИПОВИЧ (1892–1942 РР.)

Висвітлено життєвий шлях і подробиці арешту вченого–математика Миколи Пилиповича Кравчука. Детально проаналізовано обставини його арешту органами НКВС УРСР та засудження в 1938 р. На прикладі долі відомого вченого–математика показано, як радянськими спецслужбами

створювались сфальсифіковані кримінальні справи щодо науковців в 1930–х роках. Доля М. Кравчука виявилась типовою для заарештованих науковців у 1930–х рр. Його було звинувачено в «українському буржуазному націоналізмі» і засуджено до 25 років ув'язнення.

Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту вченого–математика Миколи Пилиповича Кравчука, проведеного в 1938 р., прослідкувати долю заарештованого. Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зв'язуючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність.

Ключові слова: політичні репресії, арешти, вчені, чекісти, НКВС.

Однією з показових сфальсифікованих справ НКВС УРСР проти видатних українських вчених за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» є архівна кримінальна справа, заведена чекістами на академіка АН УРСР, видатного математика Миколу Пилиповича Кравчука.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що, при тому, що про вченого–математика М. Кравчука існують наукові дослідження, його постать є відомою і шанованою в українській науці, але ситуація із обставинами його арешту та архівні документи кримінальної справи щодо нього є маловивченими.

В останні роки дослідники про нього написали чимало досліджень, зокрема, Є. Букет [1], Н. Вірченко [2; 3; 4; 5], В. Добровольський [7; 8], П. Кравчук [9], О. Пугач [10], Г. Сита [4; 13], М. Сорока [11; 12], М. Чайковський [14] та інші. Тому ми не будемо детально зупинятися на його біографії, а більше зосередимося на аналізі причин його арешту НКВС УРСР.

Завданням цього дослідження є за допомогою опублікованих та маловідомих документів НКВС та Комуністичної партії України детально з'ясувати обставини арешту викладача історичного факультету Київського державного університету Кравчука М. П. і обставини його засудження в 1938 р.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що про арешт М. П. Кравчука все ще недостатньо публікацій. Стаття сприятиме введенню до наукового обігу інформації про все ще недостатньо вивчену картину сталінських політичних репресій в Київському університеті.

М. П. Кравчук народився 27 вересня 1892 р. в с. Човниця в 20 км. від м. Луцька на Волині. Мав вищу освіту. За національністю – українець. Його батько був землеміром, помер в 1920 р. Вищу освіту М. Кравчук отримав в 1914 р. в Київському університеті св. Володимира. З 1917 р. був приват–доцентом Київського університету, з 1924 р. – доктором математики, викладав у різних вищих навчальних закладах Києва, активно публікував свої наукові праці. Був обраний академіком ВУАН у 1929 р. Постійно працював в кількох вищих навчальних закладах Києві. Його родина на момент арешту складалась з дружини Єсфіри Йосипівни Шварцман, єврейки, 44 років; сина Євгена, 12 років; доньки Наталії, 8 років; брата – Костянтина Пилиповича, 48 років, який працював в інституті кераміки в м. Києві; сестри Єви Пилипівни, 42 років, рахівника Київського сільськогосподарського інституту; сестри Вікторії Пилипівни, 50 років, друкарки в одній з установ Києва, яка жила на вул. Боровського 14 або 16. Ці дані взяті з анкети арештованого вченого а також з вищезгаданих сучасних публікацій [2–5; 7–14].

М. Кравчук підтримував активні контакти з багатьма вченими ВУАН, в тому числі з тими, які в кінці

1920–х – 1930–х років були репресовані радянськими каральними органами. До того ж він прекрасно читав лекції українською мовою, брав активну участь впроцесі українізації. Це і видавалось підозрливим чекістам. В роки погрому української культури всі, хто викликав підозри – заарештовувалися.

Спочатку радянські каральні органи збирали компромат на вченого, а потім розпочали справжню його травлю. На нашу думку, серйозні підозри щодо його «політичного обличчя» у чекістів виникли вже у 1930 рр. Тоді М. Кравчук повинен був виступати від обвинувачення, як представник вчених міста Києва, на інспірованому ДПУ УСРР процесі «СВУ», але в останній момент письмово повідомив Найвищий суд УСРР про свою хворобу і не поїхав до Харкова. Судилище пройшло без його участі, і чекісти це запам'ятали.

Період 1936–1937 рр. був позначений масовими арештами українських вчених за підозрою в «троцькізмі», «націоналізмі» інших т.зв. «ухилах». Більше того, чекісти дійшли до того, що навидумували обвинувачень у сколочуванні «блоку» між «троцькістами» та «націоналістами», які буцім-то мали намір повалити радянську владу. До того часу чекістами вже було заарештовано чимало знайомих М. Кравчука, які на слідстві під тиском слідчих НКВС розповіли багато чого брехливого про нього.

14 вересня 1937 р. в журналі «Комуніст» з'явилась явно замовна, погромна стаття «Академік Кравчук рекламує ворогів». Під нею стояли підпис учителя вченого – академіка–орденоносця Д. Граве, який на той час був директором інституту математики АН УРСР та вченого секретаря К. Бреуса. Чи писали вони подібну погромну статтю – невідомо, та це й не має значення, адже ясно, що весь процес був інспірований радянськими каральними органами і тому вони змушували вчених паплюжити один одного, погрожуючи арештами і розправою. В статті зазначалося, що у вересні 1937 р. в третьому номері журналу «Успіхи математичних наук» академік М. Кравчук опублікував статтю, де вихвалялись «вороги народу». Далі слідували звинувачення, що ця стаття «викликала глибокий гнів у всіх чесних радянських математиків», бо автор «з уродливістю» рекламував «заклятих ворогів народу», які уже давно були викриті органами НКВС. Також зазначалося, що появу статті М. Кравчука не можна було вважати випадковістю, адже було достатньо часу щоб забрати свою статтю з редакції або внести в неї відповідні правки, а М. Кравчук цього не зробив. Далі зазначалося, що М. Кравчук підтримував тісні контакти з «ворогами народу», що він в співавторстві з ними був автором деяких книг. І, нарешті, останній висновок про те, що редакція журналу проявила політичну сліпоту і безтурботність, вмістивши цю стаю у видання [6, т. 1, арк. 157].

Якщо ж говорити мовою фактів, то у статті «Про роботи інституту математики Академії наук УРСР», опублікованій в журналі «Успіхи математичних наук», вип.3 за 1937 р. (публікація всесоюзної математичної асоціації; збірник був виданий об'єднаним науково–технічним видавництвом НКТП СРСР (Москва–Ленінград) М. Кравчук згадав про наукову діяльність вчених Смогоржевського, Можара, Кулика, Тополянського та інших, які на той час вже перебували

«під ковпаком» НКВС [6, т. 1, арк. 158]. Отож, формальну причину для нападок на вченого було знайдено.

Звісно що після такої погромної статті питання про перебування М. Кравчука на керівних посадах в АН УРСР було фактично вирішене. В інституті математики АН УРСР, в Київському індустріальному інституті та в КДУ відбулись інспіровані чекістами зібрання колективів, які «засудили» поведінку М. Кравчука. Вчений намагався виправдовуватись, але його слухати не стали. Зразу ж постало питання про його «політичну благонадійність», він був звільнений з посади завідувача відділом в інституті математики АН УРСР, і хоча продовжував працювати, але розумів, що його можуть арештувати.

У справі М. Кравчука збереглися документи про обговорення справи академіка М. Кравчука в АН УРСР, завірені начальником спецсектору АН УРСР Пустовою, а саме: витяг з протоколу засідання Президії АН УРСР №31 від 4 жовтня 1937 р., витяг з протоколу засідання президії АН УРСР №36 від 10 грудня 1937 р. та висновок комісії з обслідування справи М. Кравчука [6, т. 2, арк. 137]. Ці документи є прикладом того, як комуністична система впливала на думки та рішення керівництва АН УРСР в часи, коли масово репресувались вітчизняні науковці.

Зокрема, протокол засідання Президії АН УРСР №31 від 4 жовтня 1937 р. підписали в.о. президента АН УРСР академік Є. Патон та неодмінний секретар академік Палладін. В ньому зазначено, що в цей день слухалось питання про наслідки обстеження справи академіка М. Кравчука у зв'язку з статтею в газеті «Комуніст» від 14 вересня 1937 р. Доповідав голова комісії академік Гольдман. Заслухавши висновки комісії Президія АН УРСР ухвалила: 1) засудити дії академіка М. Кравчука, як антирадянські, буржуазно–націоналістичні; 2) зняти академіка М. Кравчука з завідування відділом в інституті математик АН УРСР; доручити комісії додатково вивчити справу для вирішення після її доповіді на Президії АН УРСР питання про можливість перебування М. Кравчука в складі дійсних членів АН УРСР [6, т. 2, арк. 138].

На підставі всього наведеного вище Комісія вважала за необхідне: «1. Осудити дії акад. Кравчука, як антирадянські, буржуазно–націоналістичні; 2) зняти акад. Кравчука з завідування відділом і інституті математики; 3) вважати за необхідне додатково вивчити справу акад. Кравчука, після чого вирішити питання про його перебування в складі дійсних членів Академії наук УРСР» [6, т.2, арк. 139–141]. І додаткове вивчення справи М. Кравчука таки було проведене. Його результати у 1937 р. також були цілком прогнозованими.

У протоколі №36 засідання Президії АН УРСР від 10 грудня 1937 р. зазначалося, що висновки про обслідування діяльності академіка Кравчука доповідав голова комісії академік Гольдман. Вислухавши його доповідь про обслідування діяльності академіка М. Кравчука Президія АН УРСР ухвалила такі рішення (цитуються повністю):

«1. Визнати, що академік Кравчук у своїй роботі, як керівник відділу в математичному інституті і як автор підручників, не виявив достатньої пильності щодо складу своїх співробітників, внаслідок чого серед них виявились навіть вороги народу, і що він рекомендував

на посаду помічника директора Чайковського, якого згодом було викрито, як польського шпигуна.

2. Констатувати, що академік Кравчук не виправдав тих надій щодо якості наукової роботи в останні роки, якої можна було чекати на підставі його попередніх наукових робіт.

3. Констатувати, що академік Кравчук розпорошував занадто свої сили численним сумісництвом в різних вишах, де він керував кафедрами математики, і писанням елементарних підручників недостатньої наукової цінності.

4. В зв'язку з вищезазначеним звільнити академіка Кравчука від керівництва відділом в інституті математики, залишивши його в складі інституту.

5. Запропонувати академіку Кравчуку звернути увагу на вищезазначене зниження якості його наукової продукції і на кончу потребу піднесення цієї якості шляхом концентрації своїх сил на науковій академічній роботі в Інституті математики» [6, т. 2, арк. 142]. Цей документ підписали президент АН УРСР академік Богомолець та неодмінний секретар АН УРСР академік Палладін.

З цього документу можна зробити висновок, що керівництво АН УРСР, хоча й засудило діяльність М. Кравчука (цілком ймовірно – через тиск з самого верху), але все ж не звільнило його з роботи в АН УРСР взагалі, залишивши працювати в інституті математики і рекомендувавши йому зосередитись на науковій роботі. За інших умов це могло б стати порятунком для М. Кравчука. Але чекісти вирішили не дати йому працювати, і, що називається, дотиснути його.

До арешту вченого справа дійшла в лютому 1938 р. 20 лютого 1938 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР Хромий розглянув наявні в чекістів матеріали на М. Кравчука, якого обвинувачували за ст. 54–6, 54–8 та 54–11 КК УРСР. На думку слідчих НКВС, його провинна виразилась в тому, що він був учасником «української контрреволюційної націоналістичної організації» і підозрювався в «проведенні шпигунської роботи на користь Польщі». Зважаючи на те, що перебування М. Кравчука на волі видавалось чекістам небезпечним і могло відобразитись на ході проведення слідства, Хромий керуючись ст. 143, 145 та 156 КПК УРСР постановив обрати мірою запобігання до М. Кравчука утримання під вартою в спецкорпусі Київської тюрми (тепер – Луканівська тюрма). Копія цієї постанови була представлена військовому прокурору Київського військового округу. Постанову затвердили начальник 6 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР Коркунов та помічник начальника 4 відділу УДБ НКВС УРСР Перцов [6, т. 1, арк. 1].

Чекісти звинуватили М. Кравчука у тому, що він був «активним учасником антирадянської української націоналістичної терористичної організації», яка «ставила своїм завданням насильницьке повалення радянської влади в Україні і встановлення фашистського ладу»; що він «знав та розділяв терористичні та шпигунські установки організації»; що він «особисто завербував до організації математиків Кулика та Смержевського»; що він «проводив підривну роботу на ідеологічному та культурному фронті»; що він «особисто спряв приїзду в УРСР з Польщі українських культурних діячів, які вважалися радянською владою

ворогами – Чайковського та Яворського і інших». У підсумку автори обвинувального висновку – заступник начальника 4 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Прохоренко та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки Яралянц (замість нього підписав хтось інший) пропонували судити М. Кравчука Військовою колегією Верховного суду СРСР в порядку постанови ЦВК СРСР від 01.12.1934 р. [6, т. 1, арк. 124–128].

У той же день 21.09.1938 р. відбулось підготовче засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР. Було вирішено судити М. Кравчука судом Військової колегії Верховного суду СРСР за ст. 54–7, 54–8 та 54–11 КК УРСР з застосуванням постанови ЦВК СРСР від 01.12.1934 р. Справу було вирішено слухати без участі обвинувачення та захисту і без виклику свідків. Міру запобігання до М. Кравчука залишили ту ж, що і раніше – утримання під вартою [6, т. 1, арк. 129].

Копію обвинувального висновку М. Кравчуку було вручено в той же день 21.09.1938 р., про що збереглася відповідна розписка в справі [6, т. 1, арк. 130].

22 вересня 1938 р. відбулось закрите судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР.

Вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР від 22 (23).09.1938 р. академік М. Кравчук був засуджений до двадцяти років тюрми з поразкою в правах на 5 років і конфіскацією всього особистого майна [6, т. 1, арк. 132–133]. Йому ще пощастило, адже багатьох за такі обвинувачення розстрілювали.

Згодом вирок намагалася оскаржити дружина вченого. Але перевірка Військовою прокуратурою Київського військового округу в 1939–1940 рр. ніяких змін у справу не внесла. Згодом Е. Кравчук було повідомлено, що М. Кравчук помер в 1942 р. в Магадані, в інвалідному містечку (8 кілометр).

Відновлення історичної справедливості щодо М. Кравчука настало лише в період масової реабілітації після смерті Сталіна, в середині 1950–х років. Зокрема, в червні 1955 р. Е. Кравчук написала заяву до генерального прокурора СРСР Р. Руденка. Вона повідомила, що на побаченні після арешту М. Кравчук їй розповів про те, як він оговорив себе внаслідок фізичного і морального тиску з боку слідства. Зокрема, слідчі які його допитували погрожували, що коли він не підтвердить свої свідчення на суді Військової колегії, то його родину знищать, а йому самому відмовав від зізнань не допоможе. Саме тому М. Кравчук в суді оговорив себе. Е. Кравчук зазначила, що М. Кравчука вислали в м. Магадан, і звідти він писав скаргу в Прокуратуру СРСР, де детально описав всі знущання в київській тюрмі, назвав прізвища слідчих, які його допитували. Але ця скарга залишилася без задоволення. Е. Кравчук двічі до початку війни опротестовувала рішення суду, але влітку 1941 р. розпочалась німецько–радянська війна і справу переглянуто не було (в той час ніхто б її не переглядав). Е. Кравчук у 1941 р. виїхала з Києва в евакуацію з дітьми, при переїзді частина її документів загубилася, в т.ч. копії заяв про перегляд справи М. Кравчука.

28 травня 1956 р. заступник головного військового прокурора полковник юстиції Б. Вікторов затвердив висновок №9н–51439–38 за справою М. Кравчука та направив його у Військову колегію Верховного суду СРСР. Автором висновку був військовий прокурор

відділу Головної військової прокуратури СРСР підполковник юстиції Серіков, з ним погодився помічник головного військового прокурора полковник юстиції Зарубін. Розглянувши матеріали архівної кримінальної справи на М. Кравчука Серіков встановив, що всі обвинувачення проти М. Кравчука у приналежності до «антирадянської організації» було виписано на основі його ж свідчень, а також учасників «Спілки визволення України» Дурдуківського, О. Гермайзе, Г. Холодного та Іванці. В радянський час СБУ вважалась справжньою організацією, причому майже до розпаду СРСР. Але всі ці свідчення не викликали довіри, бо вони неконкретні і не перевірялись в суді, а сам М. Кравчук від свідчень даних на слідстві відмовився і заявив що дав їх під тиском слідства через застосування до нього заборонених методів слідства. Обвинувачення М. Кравчука у проведенні «антирадянської націоналістичної діяльності» була обґрунтована лише на свідченнях Крістера, Затонського, Птухи і інших, але станом на 1956 р. більшість з них вже була реабілітована, як засуджені безпідставно. Їх свідчення також були неконкретні та судом у встановленому законом порядку не перевірялись. Між тим, інші свідки охарактеризували М. Кравчука, як порядну людину, знаного математика, наукові праці якого і в подальшому використовувались науковцями. Все це дало підстави Серікову вважати, що під час додаткового розслідування 1956 р. було встановлено нові обставини, які заперечували звинувачення М. Кравчука, які раніше не були відомі суду. Тому згідно з ст. 378 КК РРФСР він пропонував вирок військової колегії Верховного суду СРСР від 23.09.1938 р. щодо М. Кравчука відмінити а справу на нього припинити у зв'язку з відсутністю складу злочину [6, т. 1, арк. 186–187].

15 вересня 1956 р. Військова колегія Верховного суду СРСР у складі головуєчого полковника юстиції Копова, членів майора юстиції Конопльова та полковника юстиції Александрова винесла ухвалу №1/4н 012635 і вирішила відмінити свій вирок від 23.09.1938 р. щодо М. Кравчука за нововиявленими обставинами і припинити справу на нього у зв'язку з відсутністю складу злочину [6, т. 1, арк. 188–189]. 15 жовтня 1956 р. цей документ було оголошено під підпис дружині М. Кравчука – Е. Кравчук [6, т. 1, арк. 191].

Висновки. Трагічна доля відомого вченого, викладача КІНО та КДУ М. Кравчука засвідчила, що для радянського режиму наукові досягнення відомих вчених не значили нічого, якщо вони сприймалися владою, як «антирадянський елемент». На сьогодні М. Кравчук посів гідне місце в історії української математики. Дуже прикро, що його життя обірвалося так швидко і трагічно, адже він міг ще багато зробити для вітчизняної математики.

У 1992 р. за рішенням ЮНЕСКО, після довгих років забуття, наукова громадськість України та світу широко відзначили 100-річчя від дня народження видатного науковця. До ювілею в село Човниці проклали асфальтну дорогу. У 1992 р. в селі Човниці стараннями сім'ї Степана та Євгенії Лукашуків відкрили кімнату-музей і встановили погруддя Михайла Кравчука. У Луцьку встановлено меморіальну дошку Михайлу Кравчуку на приміщенні колишньої гімназії, де навчався майбутній учений. У 2002 р. ім'я М. Кравчука внесено ЮНЕСКО до переліку найвидатніших людей світу. В 2003 р. на

території Політехнічного інституту в Києві, вперше в Україні, відкрито пам'ятник всесвітньвідомому математикові Михайлові Кравчуку. В 2009 році у Києві, на Харківському житловому масиві, одну з нових вулиць було названо на честь Михайла Кравчука. Луцька гімназія №21 також носить ім'я М. Кравчука. У 2012 році під час урочистостей, присвячених 110-річчю від дня народження, у ній було відкрито кімнату-музей видатного вченого. 11 січня 2012 року Верховна Рада України прийняла постанову про відзначення на державному рівні 120-річчя з дня народження Михайла Кравчука.

Список використаних джерел

1. Букет С. В. Легендарний Кравчук // Слово Просвіти. – 2002. – 31 травня. – 6 червня. – Ч.22 (138). – С.9.
2. Вірченко Н. О. Корифей української математики // Аксиоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Зб. нарисів / Упорядн. і передм. О. К. Романчука. – Львівська істор.-просвіт. організ. «Меморіал», 1992. – С.89–109.
3. Вірченко Н. О. Математик – від БОГА, педагог – від СЕРЦЯ // Слово Просвіти. – 2012. – Ч.16 (653). – 19–25 квітня. – С.6, 10.
4. Вірченко Н. О., Сита Г. М. Михайло Пилипович Кравчук (серія біобібліографія вчених України). – К.: Наук. думка, 1992. – 40 с.
5. Вірченко Н. О. Велет української математики. – К.: ВД «Науковий світ», 2012.
6. ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр.38009–фп (на Кравчука М. П.).
7. Добровольський В. А. Выдающийся украинский математик Михаил Филиппович Кравчук (к 75-летию со дня рождения) – Успехи матем. наук. – М., 1968. – Т.23. – В.4. – С.236–239.
8. Добровольський В. О. Опальний академік // Вісник АН України. – К., 1992. – №11. – С.86–91.
9. Кравчук П. «Книга рекордів Волині». – Любешів: «Ерудит», 2005. – 304 с.
10. Пугач О. В. Гордість української математики // Українознавство. – 2010. – №2 (35). – С.30–33.
11. Сорока М. О. Колімска теорема Кравчука: Біограф. роман. – 2-ге вид., доп. – К.: Молодь, 1991. – 240 с.
12. Сорока М. Великий мученик науки // День. – №224. – 21.12.2007 р.
13. Сита Г. М. Слідча справа Михайла Кравчука // Україна. Наука і культура. – К.: Знання, 1994. – Вип.28. – С.116–127.
14. Чайковський М. А. Михайло Пилипович Кравчук (1892–1942). До сторіччя з дня народження // Нариси з історії природознавства і техніки. – К., 1994. – Вип.41. – С.28–32.

References

1. Buket Ye. V. Legendarnij Kravchuk // Slovo Prosviti. – 2002. – 31 travnya. – 6 chervnya. – Ch.22 (138). – S.9.
2. Virchenko N. O. Korifej ukrajinskoyi matematiki // Aksiomi dlya nashadkiv: Ukrayinski imena u svitovij nauci. Zb. narisiv / Uporjadn. i peredm. O. K. Romanchuka. – Lvivska istor.-prosvit. organiz. «Memorial», 1992. – S.89–109.
3. Virchenko N. O. Matematik – vid BOGA, pedagog – vid SERCYa // Slovo Prosviti. – 2012. – Ch.16 (653). – 19–25 kvitnya. – S.6, 10.
4. Virchenko N. O., Sita G. M. Mihajlo Pilipovich Kravchuk (seriya biobibliografiya vchenih Ukrayini). – K.: Nauk. dumka, 1992. – 40 s.
5. Virchenko N. O. Velet ukrajinskoyi matematiki. – K.: VD «Naukovij svit», 2012.
6. GDA SBU. – F.6. – Spr. 38009–fp (na Kravchuka M. P.).
7. Dobrovolskij V. A. Vydavushijysya ukrainskij matematik Mihail Filippovich Kravchuk (k 75–letiyu so dnya rozhdeniya) – Uspehi matem. nauk. – M., 1968. – T.23. – V.4. – S.236–239.
8. Dobrovolskij V. O. Opalnij akademik // Visnik AN Ukrayini. – K., 1992. – №11. – S.86–91.
9. Kravchuk P. «Kniga rekordiv Volini». – Lyubeshiv: «Erudit», 2005. – 304 s.
10. Pugach O. V. Gordist ukrajinskoyi matematiki // Ukrainoznavstvo. – 2010. – №2 (35). – S.30–33.
11. Soroka M. O. Kolimska teorema Kravchuka: Biograf. roman. – 2–ge vid., dop. – K.: Molod, 1991. – 240 s.

12. Soroka M. Velikij muchenic nauki // Den. – №224. – 21.12.2007 r.

13. Sita G. M. Slidcha sprava Mihajla Kravchuka // Ukrayina. Nauka i kultura. – K.: Znannya, 1994. – Vip.28. – S.116–127.

14. Chajkovskij M. A. Mihajlo Pilipovich Kravchuk (1892–1942). Do storichchya z dnya narodzhennya // Narisi z istoriyi prirodnavstva i tehniki. – K., 1994. – Vip.41. – S.28–32.

Nikolaeva N. B., Ph.D. in Historical Sciences, Research Officer at the Faculty of History of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), natalienik8@gmail.com

Repressed scientist, mathematician, academician of the USSR Academy of Sciences Nikolai Filipovich Kravchuk (1892–1942)

The life and details of the arrest of the scientist and mathematician Mykola Kravchuk are analyzed in this article. The circumstances of his arrest by the NKVD and the conviction in 1938 are shown in details. On the example of the famous scientist and mathematician's fate it is demonstrated how the Soviet secret police created falsified criminal cases against scientists in the 1930s. The destiny of M. Kravchuk was typical for arrested scientists in the 1930s. He was accused of «Ukrainian bourgeois nationalism» and sentenced of 25 years of imprisonment.

The objective of this article is to analyze the causes and circumstances of the arrest of the scientist and mathematician Mykola Kravchuk Stepan Mashkevych, conducted in 1938, and also to follow the fate of this lecturer. One of the purposes of Ukrainian modern historical science is to return from the oblivion the names of innocent repressed people, regardless of their political views or party affiliation.

Keywords: political repressions, arrests, scientists, secret service, the NKVD.

* * *

УДК 94(477) «Винниченко» «192»

Павленко С. Ф.,

кандидат історичних наук, доцент історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
pavlenko_s_f@ukr.net

ЖИТТЄВІ РЕАЛІЇ КІНЦЯ 20–Х РОКІВ ХХ СТ. ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСАХ В. ВИННИЧЕНКА

Проаналізовано проблеми відображення дійсності та їх авторські інтерпретації у щоденникових записах В. Винниченка кінця 20-х рр. ХХ ст. Розглянуто ставлення автора щоденника до політичних, ідеологічних, культурних і повсякденних подій та явищ в тогочасній Україні, українській та російській еміграції в Парижі, приватному житті.

Ключові слова: В. Винниченко, щоденник, Україна, революція, комунізм, радянська влада, нація, еміграція, історія, мистецтво, кіно, література, сім'я.

Володимир Винниченко – непересічна особистість української політичної та культурної історії. Не зважаючи на неоднозначну оцінку в сучасній українській історіографії його політичної діяльності в Україні за доби визвольних змагань, неординарна постать В. Винниченка продовжує викликати зацікавленість багатьох дослідників, оскільки є своєрідним феноменом серед представників тогочасної української політичної еліти. З огляду на це, вважаємо за доцільне коротко згадати основні етапи його життя та діяльності.

Народився майбутній голова українського уряду доби визвольних змагань 16 (28) липня 1880 р. в м. Єлисаветграді. Зважаючи на невеликі родинні статки, спершу він навчався в народній школі, а згодом у Єлисаветградській гімназії, з якої був виключений за участь у революційній діяльності. Прагнення отримати повноцінну освіту спонукало юнака екстерном закінчити Златопільську гімназію. В 1900 р. він вступив на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира. Згодом вступив до РУПу, в 1902 р. був

заарештований та ув'язнений до Лук'янівської в'язниці, з якої утік. Після нового арешту та перебування в дисциплінарному батальйоні знову втік і нелегально виїхав за кордон, де активно співпрацював з низкою українських видань, разом із М. Грушевським видавав часопис «Промінь», неодноразово переправляв до України революційну літературу. З моменту утворення УСДРП у грудні 1905 р. був одним з її лідерів. Перебуваючи у Парижі одружився з Розалією Ліфшиць.

На початку I світової війни повернувся до Росії й під чужим ім'ям жив переважно у Москві, займаючись літературною діяльністю. З початком революційних подій у березні 1917 р. переїхав до України, а в квітні того ж року на Українському Національному Конгресі був обраний до складу Української Центральної Ради та заступником її Голови – М. Грушевського. В. Винниченко – перший голова Генерального Секретаріату – уряду УНР та генеральний секретар внутрішніх справ. Автор майже всіх декларацій та офіційних актів українського уряду, перших трьох універсалів УЦР.

Взимку 1918 р. виїхав з дружиною з Києва на південь й певний час жив у Бердянську, під час Гетьманату – на хуторі Княжа Гора на Канівщині. Тут був заарештований гетьманською вартою, але згодом відпущений на волю. Залишившись у Києві знову почав займатися політичною діяльністю, згодом очолив створену для повалення Гетьманату Директорію. 28 січня 1919 р. був затверджений Трудовим конгресом України головою держави. Проте невдовзі подав у відставку і виїхав за кордон.

У Відні В. Винниченко написав тритомну працю «Відродження нації». За переконаннями він був соціалістом, прихильником комуністичної ідеології й водночас виразником прагнень української нації, що не спряло його порозумінню з російськими та українськими більшовиками. Він вийшов з УСДРП і організував у Відні Закордонну групу українських комуністів та її друкований орган – газету «Нова доба», в якій опублікував свій лист–маніфест «До класово-несвідомої української інтелігенції».

На початку 1920 р. почав заходи щодо повернення на Батьківщину. В травні спершу приїхав до Москви, а потім до Харкова. Ознайомившись із становищем в Україні, відмовився від членства у ЦК КП(б)У та участі в роботі уряду УСРР. У вересні 1920 р. виїхав з України назавжди.

Повернувшись до Відня, виступив згострою критикою політики комуністів в Україні. В Всеукраїнській з'їзд рад оголосив В. Винниченка ворогом народу. Водночас і переважна більшість української політичної еміграції ставилася до нього вороже. Зрештою, він оселився у Парижі, але згодом через брак коштів переїхав до містечка Мужен біля Канн, де зосередився в основному на літературній та мистецькій роботі. Під час німецької окупації Франції певний час був ув'язнений у концтаборі за відмову співпраці з нацистами. Помер письменник 6 березня 1951 р. у м. Мужен у Франції, де й був похований [1, с. 3–11].

Історія життя та діяльності В. Винниченка – письменника, художника, політичного діяча – неодноразово була об'єктом дослідження вітчизняних учених. Зокрема, вивченню його біографії, політичної та творчої спадщини В. Винниченка присвятили наукові